

Appendix I

Teorier, metoder och källor

Ett genusperspektiv på nattarbetsförbudet för kvinnor har belyst hur äldre uppfattningar av kvinnligt och manligt bidragit till att hålla fast gamla villkor – i detta fall genom lagar och en internationell konvention – på ett sätt som konserverat kvinnors underordning i samhället. Mot denna idébaserade ”backlash” vid sekelskiftet 1900 restes ett motstånd som i sin tur var idébaserat. Motståndet hade till viss del de materiella förändringarna – det som jag gärna kallar för ”verkligheten” – på sin sida. De konserverande ideologiska strömningarna med sin syn på kvinnor som annorlunda och underordnade män, vann flera delsegrar i början av 1900-talet och har därmed fördröjt men inte helt kunnat hindra förändringar över 1900-talet. De idéströmningar som var baserade i demokratiseringen och dess jämlikhetssyn stod för motståndet och blev långsiktigt allt mer inflytelserika. Studien är påverkad av de senare årens så kallade lingvistiska vändning och kan sägas tillämpa en ideologianalys med inslag av diskursanalys, men detta på ett eklektiskt sätt.¹

Vi föds alla in i en väv av tidigare tolkningar och dessas konkreta uttryck i samhällets och livets organisering. Materiellt och mentalt går svårligen att helt skilja åt annat än teoretiskt. Den verklighet vi lever i begrips genom att den tolkas. Skilda tolkningar kan existera jämsides. Diskussionerna, som kan kallas för diskurser, består av försök att få gehör för olika tolkningar av det som sker. Med ledning av dessa tolkningar beslutas i sin tur politiska, ekonomiska och ideologiska ramar, som våra liv formas inom. Utifrån dem måste vi leva, anpassa oss och/eller förändra. Nattarbetsförbudet för kvinnor utgick från tolkningar om kvinnors lönearbete som blev till verklighet – kanske inte helt den verklighet som de som genomdrev förbudet hade önskat sig, men ändå en form för kvinnors och mäns liv och relationer.

Boken har följt det som diskuterades och beslöts på internationell nivå under den undersökta perioden (1889–1919) genom internationaliseringen av

1. Bergström & Boréus 2000.

en särslag för kvinnor: nattarbetsförbudet. Berättelsen har varit full av aktörer, som måste leva inom sitt samhälles och sin tids ramar. Ofta går deras sätt att se på politikens mål och medel direkt emot varandra – *eller* samverkar de tvärs över könsgrensarna likaväl som över klass- och nationsgränser. På internationella kongresser skapades arenor för konsensus eller motsättningar där diskurser fördes om vilka ingrepp som borde göras, vilka lagar som behövdes stiftas, för att den bild man gjorde sig av kvinnor och kvinnlighet, män och manlighet, skulle förverkligas på bästa sätt. Inget bestämdes utifrån enbart kön, klass eller nationalitet.

Studien följer skapandet, förändringarna och återupprepningarna av genusförhållanden i ett historiskt perspektiv. Den har visat på *föränderliga* processer, inte på mekaniskt återupprepade relationer. Men besläktade böjningsformer av mänskliga relationer har visat sig ha en tendens att återkomma. Hindren för förändring har varit stora och i högsta grad ideologiska. Svårast att ändra har varit *relationen* mellan kvinnor och män i arbetet, trots att allas arbeten – avlönade lika väl som oavlönade – avsevärt förändrats genom teknik, arbetsorganisation och ideologi. Genom alla dessa förändringar har förhållandet mellan kvinnor och män ständigt uppfattats som problematiskt. Det har varit föremål för debatter och är det än idag. Själv talade jag om ”ett stillastående inom förändringen” efter att ha studerat genusarbetsdelningen i en porslinsfabrik under hundra år (Gustavsberg 1880–1980). Relationen av underordning tycks ofta reproduceras på nya sätt. Nattarbetsförbudet visar på ett av dessa sätt. Ändå har på lång sikt de senaste 150 åren inneburit reella förändringar.

Pregnanta uttalanden föregår ofta attitydförändringar. Utan principiella resonemang om kvinnan som medborgare, hade inte andra aktörer senare kunnat omsätta de djärva tankarna i verklighet. Utan att utopiska tankar om jämlikhet förts fram, hade inte förändringar kommit till stånd. På de internationella kongresserna, som boken analyserar, fälldes ibland yttranden som än idag inte har landat i verkligheten men tillhör det som ännu många strävar efter. De radikalaste synpunkterna, de som bröt mest mot tidens normer och ville ändra mest drastiskt, ledde inte till omedelbara förändringar. Den internationella spridningen av nattarbetsförbudet för kvinnor visar på en motsatt konservativ tendens. Men visionen av en genusneutral arbetsmarknad lyftes under dessa decennier fram av feminister. Visionen har fortlevt under mer än

hundra år, medan verkligheten sakta – men aldrig säkert – har förändrats i en mer jämlik riktning. Kvinnor i västvärlden kan numera något oftare uppnå ekonomisk självständighet, om än inte på samma villkor som män.

Olika lösningar på den sociala frågan i hela dess vidd, som startpunkter för det som senare blev välfärdsstatsregimer i västvärlden, har funnit stort intresse bland forskare under senare decennier. Detta intresse ska idag ses i perspektivet av att de som innehaft den politiska makten under slutet av 1900-talet har börjat betrakta de statliga regleringarna och ingreppen i arbetslivet som alltför omfattande. Välfärdsforskningen har – kan man säga – blickat bakåt för att försöka beskriva en epok med en socialpolitik som verkar gå mot sitt slut, och som på den vägen genomgår kraftiga förändringar både praktiskt och ideologiskt.

Vi kan idag se slutet på en period av ideologisk legitimering av statliga regeringar, som inleddes i slutet av 1800-talet. Då ingrep stat efter stat i Europa med lagstiftning för att reglera förhållanden bland annat på arbetsmarknaden och mellan dess parter. Undervisning blev obligatorisk och statligt finansierad. Infrastruktur samordnades och samlades på många håll i statliga monopol. Pensionssystem och andra välfärdsanordningar började sakta införas. Staten tog ett övergripande ansvar på stora områden. Detta skedde under trycket av den radikaliserade politiken som det demokratiska genombrottet och dess förspel åstadkom. Sådan är den större socialpolitiska kontext i vilken denna bok ska läsas. En del av dessa statliga regleringar utgjordes av arbetarskyddslagstiftningen, vars idéer och praktik spreds från land till land, och blev internationaliserade genom ILO.²

Samverkan mellan nationellt och internationellt

En viktig del av välfärdens utveckling var dess spridning från land till land. Detta skedde på olika sätt. Vi har ännu inte någon detaljerad bild av hur idéer och system för välfärd transfererades mellan länder.

2. Om denna inledande välfärdsstatspolitik som den utvecklades under 1900-talet finns en litteratur i varje europeiskt land. Som exempel kan nämnas Lindenlaub 1967; Ratz 1980; Ratz 1997; Chambelland 1998; Topalov 1999; Wisselgren 2000; Horne 2004. Även översikter har kommit, t ex Baldwin 1990 om den europeiska välfärdsstatens framväxt. Esping-Andersen 1990 kategoriserar välfärdsstater.

Denna bok vill följa hur en konkret lagstiftning, som började i England, och förbjöd kvinnor att arbeta under natten, blev en internationell konvention. Det gör den inte genom att se på vad som hände i de olika länder som sedermera införde samma (eller liknande) förbud, utan genom att se hur frågan behandlades på flera olika typer av internationella kongresser. När jag en gång i tiden ville påbörja denna forskning var min avsikt att också mer konkret knyta den internationella nivån till den nationella, men uppgiften var övermäktig. Däremot kom jag i början av materialinsamlingen i kontakt med forskare i andra länder som såg på införandet från nationellt håll. Ett samarbete resulterade i boken *Protecting Women. Labor Legislation in Europe, the United States, and Australia, 1880–1920* vilket blev ett första steg mot att knyta det nationella till det internationella och söka samspelet mellan dessa. Den här presenterade studien visar hur nationella intresser drev frågan på internationella kongresser i ett medvetet försök att skapa större legitimitet för nationell lagstiftning. Naturligtvis stod de internationella kongresserna i ständig kontakt med nationella debatter: det var på den internationella arenan som de jämkades samman. Ett nattarbetsförbud för kvinnor inte bara diskuterades på en internationell nivå; på denna nivå togs även rekommendationer och resolutioner, ställdes krav och fastställdes så småningom en internationell konvention.

En annan aspekt av hur frågan drevs fram är den organisatoriska formen, eller snarare formerna. Till en början var nattarbetet en fråga på kongresser mer eller mindre tillkomna som nationella initiativ, även om de samlade deltagare från flera länder och kallas internationella. Med tiden bildades internationella överorganisationer. Det skedde inom den Andra socialistiska internationalen, som fick en sammanhållande struktur genom sitt kansli i Bryssel. Det skedde med bildandet år 1900 i Paris av den internationella föreningen för arbetarskyddslagstiftning, med kansli i Basel. Även kvinnorörelsen organiserade sig internationellt i International Council of Women 1893 och i International Woman Suffrage Alliance 1904. I denna internationella organisering kom motståndet mot nattarbetsförbudet att marginaliseras. I Paris år 1889 hade detta motstånd varit en av grunderna för organisationen l'Union Universelle des Femmes. Den havererade efter några års tid men hade hunnit sprida sina idéer om jämlikhet på arbetsmarknaden under den tiden genom internationella kongresser och personliga kontakter med kvin-

nor i de nordiska länderna. När International Correspondence grundades i Stockholm 1911 gjordes ännu ett försök att skapa en internationell organisation i vilken jämlikhet på arbetsmarknaden skulle ha blivit centralt och där motståndet mot nattarbetsförbudet fördes fram som en startpunkt. Den gick under första världskriget upp i en socialdemokratisk organisation och motståndet lades ner.

Arbetarskyddslagstiftning

Arbetarskyddslagstiftning i allmänhet och frågan om en reglerad så kallad normalarbetsdag var en ofta framförd lösning på delar av den sociala frågan. Bismarck har gått till historien som den som införde en socialförsäkring för arbetare, dock nästan helt finansierad av arbetsmarknadens parter. Andra ville gå längre, och statlig reglering var diskussionsfrågan på många håll i den västreländska världen vid den här tiden.

Ett generellt arbetarskydd var en viktig fråga från 1880-talet och in på det nya seklet i många stater i Europa. Det tillhörde den livliga debatten kring en ny syn på det som sedermera har kallats socialpolitik. Det kan avläsas i det stora antalet böcker och artiklar som publicerades under de åren.³ Hela denna debatt om arbetarskyddslagar som fördes i flera länder ungefär samtidigt genom böcker, artiklar och pamfletter vore värd en komparativ studie, för att se hur tankar och idéer influerade varandra över nationsgränserna.⁴ Denna bok, som ägnats en enda fråga, den om spridningen av ett nattarbetsförbud för kvinnor, är en första del av en sådan forskning.

Flera av de tidiga böckerna om sociala reformer var speciellt inriktade på kvinnors skyddsbehov, som *Le travail des enfants, des filles mineurs et des*

3. Elisabeth von Richthofen skrev 1901 en avhandling i Heidelberg (för övrigt den första doktorsavhandling skriven av en kvinna vid det universitetet) med titeln *Über die historischen Wandlung in der Stellung autoritären Parteien zur Arbeiterschutzgebung und die Motive dieser Wandlungen*; Elizabeth Leigh Hutchins och Amy Harrison Spencer publicerade *A History of Factory Legislation* 1903. Marcel Caté skrev år 1911 en juridisk doktorsavhandling i Paris under överinseende av professor Raoul Jay om just Bernkonventionen. Raoul Jay hade, som nämnts tidigare i denna bok, verkat för ett spridande av arbetarskyddslagar internationellt.

4. T ex Steffen 1891; Richthofen 1901; Stjernstedt 1902; Varlez 1902; Caté 1911; Hutchins & Harrison Spencer 1903, 2nd ed. 1911; Se vidare t ex Leroy-Beaulieu 1888; Rouanet i *La Revue Socialiste* 1886 & 1900; Kautsky 1890; Jay 1893; Pic 1894; Boucherette & Blackburn 1896; Bernstein i *Die Neue Zeit* 1891; Jay 1904; diss av Deligny 1907; Webb & Hutchins 1909: alla om allmän arbetarskyddslagstiftning, främst i nationellt perspektiv.

femmes dans l'industrie: Commentaire de la loi du 2 novembre 1892, skriven av Louis Bouquet och utgiven i sin tredje upplaga redan år 1893. Den ingick i en hel serie av utgåvor om "La réglementation du travail". Juristen Claude Weyl disputerade på avhandlingen *La réglementation du travail des femmes dans l'industrie (loi du 2 novembre 1892)* i Paris år 1898 och A. Chazal försvarade sin avhandling *L'interdiction du travail de nuit des femmes dans l'industrie françaises* år 1902. Caroline Milhaud skrev *L'ouvrière en France, sa condition présente, les réformes nécessaires* 1907. Kvinnors villkor som lönearbetare fick alltså speciell uppmärksamhet.⁵

Under dessa årtionden blev kraven på en internationalisering av skyddslaggar allt viktigare i den radikala samhällsdebatten inom universitetsvärlden. De restes först från schweiziskt och tyskt håll, och handlade dels om att villkoren i skilda länder borde vara likartade för att konkurrensen inom industrin skulle vara likadan för alla, dels om att man måste försöka komma till rätta med den "sociala frågan". Här nämner jag bara att Paul Ernst skrev en bok om behovet av en internationell reglering av arbetarskydd, *Die Arbeiterschutzgesetzgebung und ihre internationale Regelung*, år 1890 och att Lujo Brentano skrev i frågan samma år. Den tyska tidskriften *Soziale Praxis, Centralblatt für Sozialpolitik*, följde regelbundet vad som hände på denna front från sin start 1896.⁶

Arbetarskyddslagstiftning för kvinnor, senare forskning

År 1980 kom Angela John med en bok om engelska kvinnor som arbetade vid mynningen till kolgruvor bland annat med att lasta kol på vagnar, "pit brow lasses". De bekämpade under slutet av 1800-talet ett förslag om nya arbetarskyddslagar, som skulle ha tagit ifrån dem deras försörjning. Hotet om inskränkningar i kvinnors arbetsrätt hade svetsat samman dem till ett gemensamt motstånd.⁷ Boken kombinerar en studie av kvinnors arbetsförhållanden med en analys av hur en konventionellt värdegrundad genusarbetsdelning

5. Bouquet 1893; Weyl 1898; Chazal 1902; Hutchins & Harrison Spencer 1903; *Soziale Praxis* 1904–1907; Milhaud 1907; Caté 1911; Fontaine 1920; Sanger 1920; Solano 1920.

6. Ernst 1890; samt t ex Mahaim 1888; Brentano 1890; Bernstein 1891; Böhmert 1890 samt 1900; Lehmkühl 1893; von Berlepsch 1901 och i *Soziale Praxis* 1903; *Soziale Praxis* 1896–1909; Millerand 1907; Pic 1909; Mahaim 1913; Se även Ayass 2000.

7. John 1980.

understöddes av statlig politik och det motstånd detta mötte från de kvinnor som drabbades.

Historiker som Heidi Hartmann och Alice Kessler-Harris har – liksom Angela John – riktat vår uppmärksamhet mot de arbetarskyddslagar som antogs vid förra sekelskiftet, när de diskuterar kvinnors underordning inom det industriella produktionssystemet.⁸ Det är inspiration från deras forskning som har drivit min studie.

Den forskning, som de tog initiativ till inom den andra vågens kvinno-forskning, har sedan andra följt upp. Det har utkommit ett stort antal böcker, som alla varit mer eller mindre inriktade på nationella perspektiv och som sett på statens roll i bibehållandet av en genusarbetsdelning, ibland direkt knutet till särlagar.⁹ Många forskare har anlagt ett bredare perspektiv på genusarbetsdelningen – det hade både Hartmann och framförallt Kessler-Harris – i dess kontinuitet och förändring. En del av välfärdsstatsforskningen kan även den räknas till detta forskningsområde.

Några studier har behandlat statliga skyddslagar för kvinnor i två, tre eller flera länder eller ställt dem vid sidan av varandra. En av dessa är *Différence des sexes et protection sociale (XIXe–XXe siècles)* sammanställd av amerikanskan Leora Auslander och fransyskan Michelle Zancarini-Fournel år 1995. Den tar upp Frankrike, Storbritannien samt USA men utan att försöka göra explicita jämförelser mellan länderna. Artiklarna behandlar inte alltid ens samma perioder. Samlingens för min studie viktigaste artikel handlar om nattarbetsförbudet för kvinnor som togs i Frankrike 1892, om dess förhistoria och dess konsekvenser inom textilindustrin.

Till länderkomparativt inriktade böcker hör den ovan nämnda bok jag var med om att redigera samma år tillsammans med Alice Kessler-Harris och Jane Lewis, *Protecting Women. Labor Legislation in Europe, the United States, and Australia, 1880–1920*.¹⁰ Inom Europa tar den upp Tyskland, Österrike,

8. Kessler-Harris 1982:Ch. 7, "Protective Labor Legislation", Hartmann 1979 (sv övers 1981); en mängd studier har kommit i vilka särlagar för kvinnor behandlats, se även "Selected Readings" i Wikander, Kessler-Harris & Lewis, 1995:359ff samt Schmitt 1995a; Ayass 2000.

9. Baker (1925) 1969 är klassikern på området; Dessutom t ex Mikkelsen 1975; Baer 1978; Lehrer (1980) 1987; Lown 1989; Stewart 1989; Skocpol (1992) 1996; Schmitt 1995; Åkerblom 1998. Jag kommer inte att nämna alla artiklar eller böcker som har skrivits om skyddslagar för kvinnor – se vidare nämnda böckers litteraturhänvisningar.

10. Neunsinger 2001, som jämför Sverige och Tyskland, bör också nämnas här.

de skandinaviska länderna samt Grekland i sin jämförelse. Boken är inriktad på tidiga särdrag om minimilöner, vissa yrkesförbud och restriktioner samt naturligtvis nattarbetsförbudet.

Länderjämförande forskning har så länge som jag varit aktiv forskare – sedan 1970-talet – stått högt i kurs och ibland utförts med lyckat resultat. Vanligt är att jämföra de tre stora europeiska länderna Storbritannien, Frankrike och Tyskland, men även många andra varianter finns. Det kan vara ett vanskligt projekt. Jämförelsen utförs ibland på så aggregerad nivå, att den måste lita till statistik som ändrat kvalitet och inriktning under 1900-talet. Länders stats-, regional- och kommunorganisatoriska olikheter innebär stora svårigheter vid jämförelser.

Denna bok lämnar den direkt länderjämförande nivån och försöker istället att uppifrån och med utgångspunkt från internationella kongresser skapa en bild av hur attityder till och villkor för genusarbetsdelningen och särdrag/skyddslagar riktade direkt till kvinnor har spritts över västvärlden.

Andra internationalen och arbetarskyddet

Om den internationella arbetarrörelsen har mycket skrivits, liksom böcker specifikt om den Andra socialistiska internationalen. Trots att jag letat har jag ändå inte hittat någon forskare som ägnat någon större uppmärksamhet åt Andra internationalens syn på arbetarskyddslagar och hur den bidrog till skyddslagarnas spridning internationellt. På sätt och vis är det lite märkligt eftersom arbetarskydd var ett krav som ständigt figurerade på kongressernas dagordning och som dessutom – vilket denna bok visat – var föremål för meningsskiljaktigheter. Men i det stora hela var alla kongresser inom Andra internationalen fram till första världskriget överens om att begära arbetarskyddslagstiftning av sina respektive stater och socialister tog även till sig äran av att sådan lagstiftning blev internationaliserad. Eftersom arbetarskydd inte sågs som någon kontroversiell fråga uppstod inte de stora diskussionerna på kongresserna om kravet. Där var det istället andra frågor som ständigt gav upphov till livliga och hårda dispyter, och det är schismer som fascinerat forskningen. Med tanke dels på att Andra internationalen ville se sig som revolutionär, dels på att den ville se sig som positiv till kvinnoemancipation, är ändå dess strävan att med statligt och internationellt stöd införa en lagstift-

ning som behandlade arbetare olika inför lagen, därför att de var av olika kön, tämligen intressant. Kongresserna begärde – förutom alldeles i början av 1890-talet – statligt stöd för särbehandling, tvärtemot den bild som de själva och andra har givit av organisationen som förespråkare för en revolutionär jämlikhet. Denna diskrepans i den socialistiska politiken inom Andra internationalen hoppas jag att min bok kunnat föra fram med stor tydlighet.

Kvinnorörelsen och det politiska medborgarskapet

Historieskrivningen om kvinnorörelsens framväxt och dess organisering har koncentrerat sig på den politiska arenan och relativt ensidigt lyft fram de grupper av kvinnor och enskilda kvinnor som krävde politiskt medborgarskap. Dessa har bedömts som de mest radikala inom den första vågens kvinnorörelse. Denna historieskrivning förminskar de då aktiva kvinnoaktivisternas analys av kvinnors underordning, som – vill jag hävda – var långt mer omfattande och prioriterade andra frågor. Värderingen av rösträtten som den radikalaste frågan att driva, har medfört en lätt nedlåtande attityd i beskrivningar av de kvinnor som hade en annan strategi för kvinnoemancipationen och valde en linje med fler och bredare frågor.¹¹

Enligt min mening var jämlikhet med män, i första hand formellt – juridiskt – och i andra hand praktiskt – i hela det samhällsliga livet – det radikala kravet när en internationell kvinnorörelse sakta tog form under slutet av 1870-talet i Europa. Den jämlikhet kvinnor krävde kombinerade rätt till samma utbildning och samma yrken/arbetsuppgifter med alla andra rättigheter som män innehade. Den riktade sig mot all nedvärdering av kvinnors kapacitet inom kultur och arbetsliv. Jämlikheten på arbetsmarknaden ansågs av dessa kvinnoaktivister som en väl så radikal fråga som rösträtten. Men

11. [UW:] Hause & Kenney 1981 är ett sådant exempel. De skriver t ex om den franska kvinnorörelsen vid slutet av 1800-talet: "Since the French movement was in an earlier stage of development, more energy was naturally devoted to nonsuffrage causes" (797), som om det funnes stadier som varje kvinnorörelse måste gå igenom för att komma till full mognad. Artikeln tycks försöka förena en mer nyanserad analys av orsakerna till olika handlingsstrategier med denna förenklade syn på hur en idealisk kvinnorörelse ska utvecklas (med USA och Storbritannien som måttstock) och på vad som "måste" hända för att kvinnor ska få rösträtt. De skiljer inte heller klart mellan kvinnorörelse och kvinnors rösträttsrörelse: det senare är det högsta stadiet av kvinnorörelse.

rösträtten var inte undantagen. I strävan efter en formell och praktisk jämlikhet inkluderades rösträttsfrågan tidigt, dock utan att pekas ut som den mest betydelsefulla eller den som alla krafter borde samlas omkring.

I början av 1900-talet kom emellertid rösträttsfrågan på den europeiska kontinenten att bli den fråga som samlade nästan alla krafter och all energi för kvinnor. Varför blev det så? Fokuseringen mot rösträtten för kvinnor kommer samtidigt som de män i Europa, som varit uteslutna från politiska rättigheter, allt mer organiserat krävde detta för sin del. Kvinnor blev utmanade när de insåg att de inte inkluderades i denna människens kamp om en så kallad allmän rösträtt. Rösträtt blev i slutet av århundradet till kvinnorörelsens mest centrala krav och det svepte fram genom internationell organisering med start år 1904. Detta inträffade parallellt med att moderskapet blev ideologiskt uppmärksammat och uppvärderat inom kvinnorörelsen och i den större samhälleliga debatten.

Den ensidiga fokuseringen på rösträtten observerades, med viss resignation, av några av tidens ledande kvinnoaktivistkvinnor på den internationella scenen, som tyskan Alice Salomon och holländskan Marie Rutgers-Hoitsema – båda var ju framträdande i debatterna om nattarbetslagen, den ena för och den andra emot ett nattarbetsförbud för kvinnor. Trots att de hade olika syn på kvinnors behov av jämlikhet med män på arbetsmarknaden intog båda en något avvaktande hållning till denna insnävning av rörelsen till att kräva en enda rättighet, rösträtten. Liksom rösträtten blev en dominerande fråga då, har den sedermera fått den mesta och mest prisade uppmärksamheten i historieskrivningen om kvinnors emancipationssträvanden.

Ekonomiskt medborgarskap

Begreppet ”medborgarskap” har haft stort genomslag i studier med ett genusperspektiv alltsedan Carole Patemans nu klassiska studie om begreppets statsvetenskapliga förhistoria kom för knappt tjugo år sedan.¹² Hennes bok är på sätt och vis ett inlägg i den extensiva debatten om svårigheten för kvinnor att uppnå ett jämlikt medborgarskap med män. Samtidigt är bokens teori speciellt användbar för förståelse av 1800-talets motstånd mot kvinnors rösträtt.

12. Pateman 1988.

Det politiska medborgarskapet försvarades som filosofiskt och statsvetenskapligt reserverat för män, vilket gjorde att det också gick att se som kvinnors nyckel till jämlikhet med män. Men inte alla kvinnor inom den första vågens kvinnorörelse ansåg att politiken ensam var kungsvägen till jämlikheten. Som vi har sett var ekonomisk jämlikhet, det vill säga ett ekonomiskt medborgarskap, minst lika viktigt för många av dem.

Men ett sådant medborgarskap har varit svårare att entydigt kämpa för. Det är inte lätt att fastslå när kvinnor har uppnått ett jämlikt ekonomiskt medborgarskap, ens av det formella slaget. Kvinnors ställning på arbetsmarknaden finns inte kodifierad i en enda lag. Hindren för en ekonomisk jämlikhet finns utspridd över många områden. Hinder kan finnas i lagar, som sedda var och en för sig till och med kan tyckas vällovliga. Ett exempel på en sådan oklar lagstiftning i förhållande till den ekonomiska jämlikheten är nattarbetsförbudet, som det kom att framstå redan i diskussionerna för mer än hundra år sedan. Därtill finns hinder i den marknadens praktik, som inte kan vara alltigenom statligt kontrollerad. Hinder för ekonomiskt lika väl som politiskt medborgarskap – i dess praktik – finns därtill väl nermyllade i vårt sätt att värdera kvinnlighet och manlighet, det vill säga i vår kultur och i dess föreställningar.

”Ekonomiskt medborgarskap” var inte något som de kvinnor talade om, som är aktörer i denna bok. Vad flera av dem önskade var ”ekonomiskt oberoende”, vilket kunde skifta innebörd beroende på talaren, men alltid innebar en kritik av rådande förhållanden och krav på större bestämmanderätt över arbetsliv, inkomster och egendom. Tätt sammanvävt med dessa krav fanns kraven på utbildning, rätt till arbete och – från feministerna – rätt till arbete på samma villkor och för samma lön som män.

Economic citizenship, det vill säga ekonomiskt medborgarskap som begrepp, introducerades av Alice Kessler-Harris år 1995.¹³ Senare har termen använts av både historiker och sociologer. Det är inte meningsfullt att här gå in i en längre beskrivning av på vilket sätt den har använts. Vad som kan sägas är att en mycket stor del av debatten om hur begreppet ska användas har handlat om fördelningen av arbete mellan det betalda och obetalda arbetet. Det

13. Föreläsningen hölls i samband med att Kessler-Harris blev hedersdoktor vid samhällsvetenskapliga fakulteten vid Uppsala universitet; se även Kessler-Harris 1996 och 2001.

har alltså handlat om olika så kallade välfärdsregimers sätt att under det sena 1900-talet hantera moderskapet i förhållande till kvinnors förvärvsarbete. Det är en användning av begreppet som är grundad i diskussioner om hur välfärdsstater kan definieras och bör fortsätta att utvecklas.¹⁴ Den diskussionen blir anakronistisk att relatera till analysen av de internationella kongressernas diskurser, vilka fördes före den planerade välfärdspolitikens tidevarv.

I denna bok används begreppet ekonomiskt medborgarskap för att beteckna ett medborgarskap som ger vuxna kvinnor lika väl som män ansvar för den egna försörjningen. Statens uppgift blir att på ett icke diskriminerande sätt se till att alla medborgare kan nyttja sina rättigheter. Det betyder en genusneutral lagstiftning på arbetsmarknaden. Det betyder regler mot diskriminering. Det betyder att staten tar ett ansvar för en infrastruktur som sörjer för att barn, vissa gamla samt sjuka får den omsorg de behöver. Ett ekonomiskt medborgarskap kan inte bli möjligt utan en genusjämlig arbetsmarknad, så som jag förstår det och så som vissa aktörer i denna bok såg det. Ett ekonomiskt medborgarskap enligt min definition utesluter inte statliga eller andra ekonomiska transfereringssystem och inte heller lagliga regleringar på arbetsmarknaden, så länge som de är jämlika. Jag är väl medveten om att frågan om barns och andra beroendes ställning inte är okomplicerad. Hur deras jämlikhet ska säkras är en svårighet. Men för denna boks ändamål har jag inte bestämt begreppet ytterligare. Ett individuellt ekonomiskt medborgarskap står i motsatsställning till ett system med en familjeförsörjarmodell. Feminister i denna bok tog – ofta och intensivt – upp frågan om moderskap och barn i förhållande till ett ekonomiskt medborgarskap för kvinnor. De var fullt medvetna om att det var en svår fråga. Några av dem förutsåg komplikationerna med ett jämlikt ekonomiskt medborgarskap och började föreslå nationella och internationella åtgärder för att göra det möjligt.

Önskvärdheten, och utformningen, av ett sådant jämlikt ekonomiskt medborgarskap är än idag en tvistefråga, även bland kvinnor. Det var – låt oss inte glömma det – för övrigt även fallet med det politiska medborgarskapet en gång i tiden i vår del av världen, och är det fortfarande i andra världsdelar. Inte heller det befanns vara riktigt i harmoni med ett lyckligt förhållande

14. Kessler-Harris 1996:411ff; se t ex specialnumret "Forum: Economic Citizenship", *Social Politics. International Studies in Gender, State, and Society*, Vol. 10, No. 2, Summer 2003.

mellan makar, utan antogs i utbredda samhällskretsar i Europa för hundra år sedan bli ett hinder för kärleksrelationer och för släktets fortbestånd.

Den internationella kvinnorörelsen

Ett viktigt länderkomparativt arbete om kvinnorörelsen kom med Richard Evans *The Feminists* i slutet av 1970-talet, relativt snart översatt till svenska. I den finns ett förtjänstfullt bihang på 10 sidor om internationella kvinnoorganisationer, vilket blev en språngbräda för vidare forskning.¹⁵

Ian Tyrell och Leila Rupp har båda skrivit om stora internationella kvinnoorganisationer utifrån hur de var uppbyggda och vad de arbetade för. Deras böcker har varit av stort värde för min studie – som dock inte är en studie av organisationer, varken kvinnors organisationer eller internationella organisationer, även om de ingår som delar av studien.

Idag pågår ett intensivt arbete med att studera den internationella kvinnorörelsen och dess organisationer. Det är svårt att ha ett grepp över det i dess totalitet. Uppenbart är att forskningen till stor del ännu drivs genom att nationella aktörers handlande på t ex internationella kongresser eller andra internationella sammanhang studeras. Det är svårt för forskare, bundna till arkiv och det nationella närintresset, att komma bort från den horisont som hemlandet utgör.¹⁶

Internationella relationer i ett genusperspektiv

Boken är en studie om internationella relationer. Relationer, här i form av kongresser med deltagare från olika stater, ledde fram till en internationell konvention. Genom att acceptera den konventionen förband sig stater att införa den i sin nationella lagstiftning och praktik. Ändå är inte heller de internationella relationerna bokens huvudtema, utan hur kvinnors underordning på arbetsmarknaden kunnat bibehållas. Nattarbetskonventionens

15. Tonvikten låg på de så kallade borgerliga kvinnoorganisationerna och deras utveckling samt variationer mellan dessa fram till deras sammanbrott efter det första världskriget. De socialistiska kvinnoorganisationerna behandlades separat. Evans (1977) 1979:305ff.

16. Se t ex programmet vid konferenserna Internationalism of the Women's Movement, Bremen 15–17 sept 2005 och Crossing Borders. Women's organizing in Canada, Great Britain, Sweden and the U.S. 1880–1950, Uppsala 8–9 juni 2006.

tillkomst blir det nav som får illustrera hur en konvention kunnat formeras internationellt.

Traditionellt har forskning om internationella relationer handlat om omständigheterna före, under och efter krig samt villkoren för fred och säkerhet. I mycket har forskning om internationella relationer varit diplomatins och utrikespolitikens historia, om mellanstatliga förhållanden. Den har bedrivits av statsvetare och historiker. Den har utgått från tre grundförutsättningar: att de viktigaste aktörerna i världspolitiken är stater, att staters handlingssätt kan förklaras rationellt, och att stater vill uppnå makt och ser detta som sitt viktigaste intresse. En sådan avgränsning av forskningsområdet blev ifrågasatt under slutet av 1900-talet, och även ett feministiskt perspektiv kunde komma till användning.¹⁷ Den ökade globaliseringen av ekonomi, politik och kultur vill forskare, samhällsdebattörer och politiker idag behandla som serier av internationella relationer. Den enskilda staten ses inte längre som huvudaktören, även om säkerhetspolitiska aspekter ännu är starkt framträdande inom området. Det som kommit att betecknas som forskningsfältet Internationella Relationer (IR) har idag en slagsida mot tiden efter andra världskriget, även om det har breddats betydligt i sina ämnesval.

Denna bok går längre tillbaka i tiden. Staten finns inte som initiativtagare eller aktör utom vid ett fåtal tillfällen. En enda kongress var sammankallad av ett statsöverhuvud, den i Berlin 1890, som genomfördes på initiativ av den tyske kejsaren. Gränsen för hur ett statligt engagemang ska bestämmas kan vara svårdragen. Ett flertal kongresser var officiella kongresser vid världsutställningar, utställningar som i sin tur hade en stat som huvudarrangör och garant i bakgrunden. Och stater var inte alls passiva när det gällde nattarbetsförbudet. De sände delegerade till utvalda kongresser vilka hölls i främmande länder, och de kunde erkänna ytterligare andra kongresser genom att stödja föreningar som ville skicka delegerade.¹⁸ Det var förvisso stater som kongressdeltagare vände sig till med sina internationella manifestationer och resolutioner som ville få till stånd eller förhindra nationell lagstiftning och dessas

17. Kuehl 1986; Iriye 1989; Tyrell 1991a & b; Tickner 1992; Whitworth 1994; Pettman 1996.

18. Hela frågan om hur internationella kongresser finansierades är ytterst komplicerad – det skedde genom ett nät av statliga, lokala och helt privata källor. Jag känner inte till någon studie som fördjupat sig i detta. En svensk studie har börjat se på hur kvinnorörelsen finansierades: Silke Neunsinger och Pernilla Jonsson. Se även Dölle 1997 om finanseringen av den borgerliga kvinnorörelsen i Tyskland.

internationella spridning. Men eftersom staten/staterna inte står i centrum för studiens intresse är det inte dess/deras agerande eller argument som har analyserats; de har enbart konstaterats. Inte desto mindre blir det en studie om staters politiska samverkan på en internationell nivå och om hur politik bedrevs genom att den nationella och den internationella nivån interagerade när internationella överenskommelser kom till stånd.

För att observera hur kvinnors ställning på arbetsmarknaden etablerades står debatter vid internationella kongresser i centrum. På dem anläggs bland annat ett ideologi- och diskursanalytiskt genusperspektiv. Vad är då ett genusperspektiv på internationella relationer i min studie? Statsvetaren Sandra Whitworth gjorde i början av 1990-talet en genomgång av den genusforskning som bedrivits inom området. Hon visar att IR är ett forskningsfält som sent har fått upp ögonen för genus, i betydelsen av att undersöka den ständigt pågående sociala konstruktionen av kvinnligt och manligt, vilket är själva meningen med min studie av nattarbetsförbudet för kvinnor. Först under 1990-talet har det börjat komma ut allt fler böcker som handlar om genus och internationella relationer inom samhällsvetenskaplig forskning,¹⁹ men studierna är fortfarande relativt få.

Whitworth skissar en teori om – en modell för – genusstudier i internationell kontext. Hon ger två exempel genom att presentera sin egen forskning om de internationella organisationerna, International Planned Parenthood Federation (IPPF) och International Labour Organisation (ILO). Hon beskriver forskningsinriktningen på ett sätt som överensstämmer med några av de avsikter jag haft när jag studerat nattarbetsförbudets internationalisering.

[...] vi bör forska om *hur* internationella handlingar och överenskommelser skapar och underbygger uppfattningar om genus och genusrelationer. Hur man ser på vad som är maskulint och feminint eller kvinnors och mäns lämpliga uppgifter i arbetslivet, samhället och familjen (för att nämna några få områden) är, enkelt uttryckt, sociala konstruktioner. Jag hävdar att internationella institutioner har sin betydelse i den komplicerade process som är medskapande i dessa konstruktioner.²⁰

19. Whitworth 1994.

20. "I argue throughout this work that we ought to be concerned with the ways in which international practices are involved in creating and sustaining assumptions around gender and gender relations.

I likhet med Sandra Whitworth anser jag att idéer om genus och genusrelationer uppstår i ett samspel mellan verkliga livserfarenheter som män och kvinnor har och de uppfattningar eller tolkningar som de själva och andra gör av dessa erfarenheter. Detta resulterar inte sällan i institutioner – via exempelvis kongresser och organisationer – och lagar som skapas för att kodifiera dessa verklighetstolkningar.²¹ De kan komma till för att finna lösningar på svåra situationer som anses ha uppkommit eller för att underlätta förlopp som anses som önskvärda. Det politiska verkar numera ofta på en övernationell nivå. Denna bok pekar på intressanta förhållanden och motsättningar när internationella regleringar var under framväxt. Och den visar hur idéer om genusrelationer skapade konkreta situationer i den verklighet där arbeten fördelades och utfördes.

Nitza Berkovitch har följt hur internationella organisationer ingripit för att reglera kvinnors arbetsmarknad. Hon betonar att dessa regler inte hindrade kvinnors lönearbete men skapade en genussegregerad arbetsstyrka.²² Berkovitch ser en utveckling från ”moderskap till medborgarskap”, vilket också är titeln på hennes bok. Den omfattar hela det tjugonde århundradet. Min bok stannar vid begynnelsen av den förändring hon kartlägger. Det hon finner typiskt för den andra hälften av detta sekel, vilket är lanserandet av begrepp som *right to employment*, *equal pay* och *equal opportunities*, har jag redan hittat som diskussionsfrågor på många internationella kongresser under den första vågens kvinnorörelse. Berkovitchs studie är utmärkt. Men hon hävdar att utvecklingen gått från en syn på kvinnor som annorlunda till en där de betraktas som jämlika medborgare. Jag ser inte detta framsteg som lika stort och inte heller lika ofrånkomligt. Min studie pekar på hur nödvändigt det är att få genomslag för en verklighetstolkning om man ska kunna förändra ett samhällssystem. Utgången är aldrig given. En riktning mot jämlikhet kan inte förutsättas. Inom kvinnorörelsen har flera linjer funnits parallellt med olika starkt genomslag och jämlikhet har alltid funnits med, särskilt starkt som krav i organiserings början.

Notions of masculine and feminine or the appropriate roles of women and men in the workforce, society or family (to name only a few) are, simply put, social constructs. My claim here is that international institutions are one part of a complex process in that construction”. Whitworth 1994:xii.

21. Whitworth 1994:xii.

22. Berkovitch 1999:3 (huvudtitel: *From Motherhood to Citizenship*).

Internationella kongresser som källmaterial

Mitt källmaterial är främst tryckta protokoll till mer eller mindre officiella internationella kongresser eller andra tryckta beskrivningar av dem. Många kongresser har kommit ut i bokform. Även så har dessa bastanta publikationer inte varit lätt åtkomliga, utan funnits bevarade på ett fåtal bibliotek. Som källmaterial har jag även använt tidningsreferat som legat nära den ifrågavarande kongressen i tid. *La Fronde*, exempelvis, tryckte dagligen diskussionsrapporter från kongresser i Paris. Som källmaterial står dessa referat nära den verklighet som de vill skildra, men de har inte sällan skrivits av personer med utpräglade åsikter, vilket har påverkat hur dessa refererat eller vilka av deltagarnas bidrag som tagits med. Sådana omständigheter har betonats när de kommit i dagen. Naturligtvis har källor ställts mot varandra där så varit möjligt. Samtidigt kan sägas att protokollböckerna och andra publikationer från och före kongresserna har varit det material utifrån vilket frågan – internationaliseringen av ett nattarbetsförbud – drivits fram och protesterna framförts. Därför är själva kongressprotokollen som sådana intressanta.

Kongresser kan vara utmärkta för att undersöka internationell opinionsbildning i skilda ämnen. Jag har valt att följa en fråga genom flera typer av internationella kongresser, ett angreppssätt som jag inte sett någon annan genomföra. Mitt intresse är inte kongresserna i sig, inte heller deras bakomliggande organisationer och dessas uppkomst och struktur. Det är istället kongressernas argument för och emot nattarbetsförbudet som intresserat mig med deras diskurser, fyllda av ideologiskt präglade föreställningar. Dessa kom i sin tur att påverka dels utformningen av arbetsmarknaden, dels hur män och kvinnor uppfattade sina plikter och uppgifter i samhället.

På de internationella kongresser som min studie omfattar uppträdde personer ofta som företrädare för sin nation och uttalade sig med viss eftertanke och medvetenhet. Det som skulle förmedlas var genomtänkt. Förberedda föredrag framfördes. I debatterna vädrades åsikter som redan formats före kongressen. Det som framlades kan karaktäriseras som ideologi blandad med information och var avsett att påverka politiskt. Det var fyllt av normer om kvinnlighet och manlighet.

Kongresserna har gett material till en studie om diskurser om kvinnor – diskurser som bryts mot varandra eller bara ligger där jämsides varandra utan

att ömsesidigt påverka. Det har blivit en studie om hur nationsgränser över-skreds i formuleringen och spridningen av uppfattningar om vad en kvinna kunde och borde göra, kunde och borde vara. Det handlar i första hand om hur idéer, normer, uppfattningar kom att formas, förvaltas och förändras och i andra hand om hur en internationell konvention kom till. På kongresserna konstruerades en ideell, transnationell²³ kvinnokaraktär, som blev accepterad över i stort sett hela den europeiska kontinenten. Dock fanns parallellt ett välformulerat och genomtänkt motstånd, vilket min studie också vill lyfta upp ur glömskan.

Ordet och begreppet feminism

Det är svårt att förstå vad ordet ”feminist” som begrepp idag står för, när drygt ett sekel gått sedan det lanserades. Det enda som säkert kan sägas är att det ännu kan vara kontroversiellt, att det tolkas på många sätt och att det inte finns någon gemensam tolkning av ordet som begrepp. Begrepp står här för den tolkning som görs av ett ords innebörd. I denna bok används ordet genomgående i den betydelse det gavs av de kvinnor som själva valde att kalla sig för feminister i Paris på 1890-talet, det vill säga som en beteckning på de kvinnor som var aktiva för att lagar och praktik skulle behandla män och kvinnor som jämlikar.

I USA fick ordet feminism ett första genomslag på 1910-talet men återkom med full kraft först under den andra vågens kvinnorörelse på 1960- och 70-talen. Ordet slog långsamt igenom inom den svenska kvinnorörelsen från 1970-talet och då under inflytande från den användning det fått i USA.²⁴

I denna bok betecknar ”feminist” de kvinnor som själva lanserade det som ett hedrande ord. Som redan nämnts i inledningen var ordet först en medicinsk term. Sedan användes det 1872 av Alexandre Dumas d y i dennes stridskrift mot kvinnor som ville ha rätt att skilja sig på samma villkor som män.²⁵

23. Den australiensiske forskaren Ian Tyrell pläderar för en *transnational history* för att överskrida nationsgränserna och finna det gemensamma bortom dem, Tyrell 1991:1033.

24. Wikander, artikel under arbete.

25. Fraisse 1989:198f, som också påpekar att Fourier med orätt tidigare ansetts som den som hittat på ordet. Medicinaren Ferdinand-Valère Faneau de la Cour var enl Fraisse den förste; Dumas 1872:91f (se inledningen i denna bok) samt Deraismes 1872, som svarade Dumas, men utan att själv

Orden feminism och feminist är skapade inom franska språket. ”Feministisk” användes i namnet på en internationell kongress som beteckning på emancipationssträvande kvinnor för första gången i maj år 1892. På de internationella kongresser, som denna bok behandlar, kan man urskilja två sorters feminister. Jag har (något förenklat, som alla kategoriseringar) kallat dem för ”socialistiska feminister” samt ”oberoende feminister”. De kunde inta något olika hållningar i fråga om nattarbetsförbudet; alla ogillade de det för kvinnor.

Trots att en glidning av ordet feminism kan finnas i vissa marginella franska texter relativt tidigt under 1890-talet, har feminism och feminist i denna bok använts för att beteckna den radikala jämlikhetsriktningen inom kvinnorörelsen. Det jämlikhetsbegrepp som feministerna anslöt sig till var det universella, i fransk politik och kultur fast knutet till demokrati och republikanism. Under den tid jag undersöker behöll ordet i de flesta fall denna radikala laddning i Frankrike. I början av 1900-talet spreds det sedan långsamt ut över världen. Det blev som begrepp mer diffust när det letade sig vidare till andra länder och språk. Det har aldrig funnits någon helt enhetlig ”uropeisk” användning av ordet eller enighet om dess betydelse.²⁶ I Sverige nämnde Frida Stéenhoff ordet redan 1903 i en skrift med titeln *Feminismens moral*.²⁷ Hos henne – och hos andra kvinnor utanför det franska språkområdet – kan man märka en lätt glidning av ordets betydelse. Det behöll dock sin klang av radikalitet och önskan att förändra. I England användes ”feminism” för första gången 1898 av Elizabeth Wolstenholme Elmy²⁸; i USA blev det accepterat på 1910-talet.²⁹

Ordet feminism och vad det stod för som begrepp tycks varit så laddat att det nästan försvann helt under mellankrigstiden, för att dyka upp igen och bli mer allmänt i den andra vågens kvinnorörelse med början på 1960-talet.

använda ordet feminist; Jfr Gubin etc 2004:23.

26. Offen 1988 menar att det fanns en europeisk definition av ordet feminism, som var vag och förknippad med moderskap, vilket jag hävdar är felaktigt. Däremot har Offen rätt i att den europeiska kvinnorörelsen när den växte omkring år 1900 kom att sätta moderskapet högt. Men dess olika riktningar var mycket nyanserade och det fanns ett radikalt krav på ekonomiskt medborgarskap inom kvinnorörelsen.

27. Carlsson Wetterberg (1994) 2001:69f.

28. Caine 1997:143.

29. Cott 1987:13.

Appendix II

Slutet för International Correspondence – en internationell organisation för en jämlik arbetsmarknad

För International Correspondence, som grundats i Stockholm 1911, blev det början till slutet när organisationens ständiga sekreterare och eldsjäl Marie Rutgers-Hoitsema allvarligt skadades i en bilolycka i början av 1913. Under första världskriget tynade organisationen bort. Kampen mot nattarbetsförbudet och för jämlikhet på arbetsmarknaden togs sedermera upp av Open Door International, som grundades i slutet av 1920-talet och fortsatte oppositionen.¹

Till en början hade nätverket International Correspondence fungerat enligt planerna och etableringen verkade gå smidigt. Medlemmar hade börjat verka i enlighet med idén om att infiltrera den internationella föreningen för arbetarskyddslagstiftning i Basel. Nätverket hade representerats av två kvinnor på föreningens årliga generalförsamling i Zürich den 10–12 september 1912. Som föreslogs i handlingsprogrammet hade kvinnorna anslutit sig till sina hemländers föreningar för arbetarskydd och den vägen kunnat få med representanter med rätt att tala på mötet i Zürich. Den danska yrkesinspektisen Julie Arenholt och Marie Rutgers-Hoitsema hade genom sina respektive länders arbetarskyddsföreningar lyckats få komma med som delegerade, vilket hade krävt stor möda. Fransyskan Gabrielle Duchêne och holländska Wilhelmina Drucker deltog som gäster. Dessa fyra hade signerat en broschyr, utgiven av International Correspondence, som redogjorde för föreningens motstånd mot nattarbetsförbudet för kvinnor och andra särdrag. Julie Arenholt hade tagit till orda under förberedande möten och talat för en jämlik behandling och Marie Rutgers-Hoitsema hade ”trots att det var ganska besvärligt” fått möjlighet till ett kort inlägg under sista dagens plenarmöte. Hon uttalade sig som representant för kvinnor som protesterade ”mot ett särskilt skydd för kvinnors arbete” och som tillsammans hade grundat International

1. Om olyckan, t ex brev till Mme Duchêne från M.W.H. Hoitsema 4/2 1914 Mapp 15 Coll R-H, IIAV; T ex ”The Open Door International and Maternity Protection”, *International Labour Review* Vol. 21 nr 2 1930.

Correspondence. Hon talade för kommittéer i nio länder: Sverige, Norge, Finland, Danmark, Ungern, Frankrike, Storbritannien, Belgien och Nederländerna.² Men protesten fick inget gehör.

På den internationella arenan var alla andra vid det här laget överens om att kvinnors ekonomiska medborgarskap var en oviktig fråga. Kvinnorörelsen i stort koncentrerade sig på rösträtten, medan den manligt dominerade internationella föreningen för arbetarskyddslagstiftning behöll sin kvinnosyn och -politik. De utgick troligen från att det skulle dröja innan kvinnor fick rösträtt och att det därför – för att tolka dem välvilligt – var angeläget att beskydda kvinnor på ett ridderligt sätt tills de kunde behandlas som ”vuxna”.

Marie Rutgers-Hoitsema lade efter olyckan över ansvaret för International Correspondence på Martina G. Kramers, som varit med redan i Stockholm vid dess grundande. Under kriget övergav organisationen under Kramers ledning sin ursprungliga plan om att verka för en likvärdig arbetarskyddslagstiftning och övergick till att enbart arbeta för ”lika lön för lika arbete” i ett socialdemokratiskt sammanhang. Fredsrörelsen hade bidragit till att splittra kvinnorörelsen, enligt Kramers, som för sin del hade valt att arbeta tillsammans med män i den nya situationen.³ Genom att föreningens ledning blev socialdemokratisk, och med tanke på dess syn på arbetarskyddet, är det lätt att förstå att det tidigare kravet på jämlikhet tappades bort.

Socialdemokratiska kvinnor i gemen fortsatte att vara ivriga tillskyndare av nattarbetsförbudet för kvinnor – dock inte de svenska socialdemokratiska kvinnorna. Genom Anna Lindhagen gjorde de ett försök att ändra på socialisternas inställning till nattarbetsförbudet inför den kongress som skulle ha sammanträtt i Wien under år 1914. Clara Zetkin däremot ville ha med en klar resolution för denna särslagstiftning. Som taleskvinna för arbetsutskottet för

2. "[...] though it gave me a great deal of trouble [...] against a special protection for women's work". Brev från "Für die Internationale Korrespondenz M.W.H. Rutgers-Hoitsema" "An das Nationale Korrespondenz-Bureau in Ungarn, Finnland, Norwegen, Schweden und Dänemark" 30/9 1912 Mapp 16 Coll R-H, IIAV; Brev från "[...] the International Correspondence M.W.H. Rutgers-Hoitsema" till "the National Committee in Great Britain [...] Miss Gore-Booth" "contre une protection spéciale du travail feminine [...]" 7/10 1912 Mapp 14 Coll R-H IIAV; Brev från M.W.H. Rutgers-Hoitsema till Mme Duchêne, Paris 6/4 1913 och "An das Nationale Korrespondenz-Bureau in Dänemark und Schweden, Fri Neergaard und Fri Lindhagen" 17/4 1913, Mapp 15 Coll R-H, IIAV; Ytterligare brevväxling inför detta möte finns i Vol. 20, ALs Saml. SSA.

3. Brev till "Werte Genossin" dvs Anna Lindhagen från Martina G. Kramers, Rotterdam 2/3 1917, med brevhuvudet "Vereenigtingter Behartiging van de Belangen der Vrouw". Vol. 20, ALs Saml. SSA.

den socialdemokratiska kvinnokongressen opponerade sig Anna Lindhagen mot Zetkin i detta. Istället föreslog hon och hennes kamrater att kongressen skulle diskutera förbudet men avstå från en resolution och endast låta diskussionen utgöra svaret på frågan. Anna Lindhagen bad också Clara Zetkin att vid kongressen framföra de svenska socialdemokratiska kvinnornas motstånd, eftersom de inte själva hade råd att skicka någon delegerad.⁴ Någon kraftmätning eller ens något förtigande blev aldrig aktuellt eftersom kongressen aldrig kom till stånd.

Den organisation som mest pregnant skulle föra kampen mot det ojämlika nattarbetsförbudet vidare – efter kriget och efter det att International Labour Organisation hade gjort det till en av sina konventioner – var Open Door International.

4. Brev (i kopia) till "Werte Genossin" dvs Clara Zetkin från Anna Lindhagen för "Arbeitsausschuss des Sozialdemokratischen Frauenkongress" 25/2 1914 samt brev (kopia) till "Genossin Zetkin" (ganska kort i tonen) 11/7 1914 – båda breven handlar i huvudsak om nattarbetsförbudet. Vol. 2, ALs Saml. SSA.

Appendix III

Tabell över internationella kongresser

år	ort	kongress	behandlas i denna bok	kvinnokongress	feministisk kongress	ICW-kongress	socialistisk kongress	officiell vid världsutställn
1878	Paris	<i>Le Congrès international du droit des femmes</i> , 25 juli–7 augusti (samma sommar som en världsutställning)		•	•			
1888	Washington	<i>The International Council of Women</i> , 25–30 mars (vid vilken en mellan kongresser sammanhållande organisation med samma namn började förberedas)		•		•		
1889	Paris	<i>Le Congrès français et international du droit des femmes</i> , 25–29 juni (samma sommar som en världsutställning)	•	•	•			
1889	Paris	<i>Le Congrès international des œuvres et institutions féminines</i> , 12–18 juli	•	•				•
1889	Paris	<i>Le Congrès international ouvrier socialiste</i> (The First Congress of the Second Socialist International), 14–20 juli	•				•	
1890	Berlin	<i>Der internationale Arbeiterschutzkonferenz</i> , 15–29 mars	•					
1891	Bryssel	<i>Le Congrès international ouvrier socialiste</i> (The Second Congress of the Second Socialist International), 16–23 augusti	•				•	
1892	Paris	<i>Le Congrès général des sociétés féministes</i> , 13–15 maj	•	•	•			
1893	Chicago	<i>The World's Congress of Representative Women</i> , 15–22 maj (International Council of Women tar definitivt form)		•		•		•
1893	Zürich	<i>Le Congrès international ouvrier socialiste</i> (The Third Congress of the Second Socialist International), 6–12 augusti	•				•	
1896	Paris	<i>Le Congrès féministe international</i> , 8–12 april	•	•	•			
1896	London	<i>Le Congrès international socialiste des travailleurs et des chambres syndicales ouvrières</i> (The Fourth Congress of the Second Socialist International), 26 juli–2 augusti	•				•	

FEMINISM, FAMILJ OCH MEDBORGARSKAP

år	ort	kongress	behandlas i denna bok	kvinnokongress	feministisk kongress	ICW-kongress	socialistisk kongress	officiell vid världsutställn
1896	Berlin	<i>Der Internationale Kongress für Frauenwerke und Frauenbestrebungen</i> , 19–26 september (samma sommar som en industriutställning)	•	•				
1897	Bryssel	<i>Le Congrès Féministe International de Bruxelles</i> , 4–7 augusti	•	•	•			•
1897	Zürich	<i>Der Internationale Kongress für Arbeiterschutz in Zürich / The International Congress for Protective Labour-legislation</i> , 23–28 augusti	•					
1897	Bryssel	<i>Le Congrès International de Législation du Travail</i> , 27–30 september	•					
1899	London	<i>The International Congress of Women</i> , 26 juni–5 juli (i samband med ICWs s k Quinquennial Meeting, femårsmöte)	•	•		•		
1900	Paris	<i>Le Congrès international des œuvres et institutions féminines</i> , 18–23 juni	•	•				•
1900	Paris	<i>Le Congrès international pour la protection légale des travailleurs</i> , 25–28 juli	•					
1900	Paris	<i>Le Congrès international de la condition & des droits des femmes</i> , 5–8 september	•	•	•			•
1900	Paris	<i>Le Congrès socialiste international</i> (The Fifth Congress of the Second Socialist International), 23–27 september	•				•	
1904	Berlin	<i>Der Internationale Frauen-Kongress in Berlin</i> , 12–18 juni	•	•		•		
1905	Bern	teknisk förberedande kongress inom Internationella föreningen för arbetarskyddslagstiftning, inför en diplomatisk kongress	•					
1906	Bern	diplomatisk kongress, 17–? september, vid vilken nattarbetsförbudet för kvinnor antogs	•					
1907	Stuttgart	<i>Le Congrès socialiste international</i> (The Seventh Congress of the Second Socialist International), 16–24 augusti	•				•	
1907	Stuttgart	<i>The First International Congress of Socialist Women</i> , 17 augusti (i samband med den ovanstående)	•	•			•	
1909	Toronto	<i>The International Congress of Women</i> , 24–30 juni (i samband med ICWs s k Quinquennial Meeting, femårsmöte)	•	•		•		

år	ort	kongress	behandlas i denna bok	kvinnokongress	feministisk kongress	ICW-kongress	socialistisk kongress	officiell vid världsutställn
1910	Köpenhamn	<i>Le Congrès socialiste international</i> (The Eighth congress of the Second Socialist International), 28 augusti–3 september	•				•	
1910	Köpenhamn	<i>The Second International Congress of Socialist Women</i> , 26–27 augusti (i samband med den ovanstående)	•	•			•	
1911	Stockholm	<i>The International Woman Suffrage Alliance, Sixth Congress</i> , 12–17 juni	•	•				
1912	Bryssel	<i>Le Congrès Féministe International de Bruxelles 1912</i> , 28–30 april	•	•	•			
1913	Paris	<i>Le Dixième Congrès international des femmes. Œuvres et institutions féminines. Droits des femmes</i> , 2–8 juni	•	•	•	•		•
1913	Bern	teknisk förberedande kongress						
1914	Rom	<i>The International Congress of Women</i> , 16–23 maj (i samband med ICWs s k Quinquennial Meeting, femårsmöte)		•		•		
1919	Washington	<i>The International Congress of Working Women</i> , första veckan i november	•	•				
1919	Washington	första årsmötet (= den beslutande församlingen) i den nya organisationen ILO, slutet av oktober till slutet av november	•					